

Títol: *GEOGRAFIA de les comarques valencianes* / [Direcció i coordinació Juan Piqueras Haba ; autors Vicente Gozávez Pérez, et al.]

Editorial: Valencia : Foro, D.L. 1995 - <1999>

Descripció física: v. <1-7> : il. col. ; 31 cm

Notas: prest

T.I *Geografia* general - T. II. *Les Comarques* Septentrionals: Del riu *de* la Sénia a la serra d'Espadà - T. III. *Les Comarques* Centrals (I) - T. IV. *Les Comarques* Centrals (II) - T. V. *Les Comarques* Meridionals (I) -T. VI. *Les Comarques* Meridionals (II) - T.VII. Apèndix documental i estadístic

ISBN: 84-8186-018-2

*Castell de Montesa.
Baix, casa
de la Vila.
Montesa.*

de la qual passa la séquia de Ranes, consta de la plaça de Joan Carles I, a la qual dóna l'església parroquial de Sant Jaume Apòstol (edifici barroc del segle XVII) i diversos carrers, d'entre els quals destaca el de Santa Teresa que serveix de moderna connexió amb Canals.

La Torre de Cerdà o dels Frares és un llogaret encara més menut (90 habitants) format per un únic carrer molt llarg (Crist, Costera) que coincideix amb el vell camí ral, un petit eixamplament (plaça de la creu) i un accés a la carretera N-430 (Mare de Déu del Carme). L'origen, com en tants d'altres casos, és una alqueria musulmana anomenada Benitaro que fou repoblada després de la conquesta amb cristians i que a les darreries del segle XIII l'adquiriren els frares mercedaris del convent de Sant Miquel de Xàtiva, qui van acabar venent-lo l'any 1740 a Lluís Cerdà, d'on li ve el nom actual. Allò més remarcable d'aquest petit poblet és l'església parroquial, construïda segons l'estil barroc entre els segles XVII i XVIII, el campanar de la qual, molt ample i amb un sòcol de carreus, és probable que siga el mateix que dóna nom al poble. A la plaça de la Pau, pel costat de ponent, hi ha un grup de sis cases tallades amb el mateix patró constructiu, cosa que fa pensar en algun acte de planificació durant l'edat moderna. Per la part baixa del poblet passa la séquia de Ranes, de la qual reguen els habitants. Un petit taller a la vora de la carretera i una fàbrica de mobles a l'eixida cap a Cerdà pel camí Vell, completen l'activitat econòmica.

*Casa abadia i església de Montesa.
Vista parcial del Montesa.*

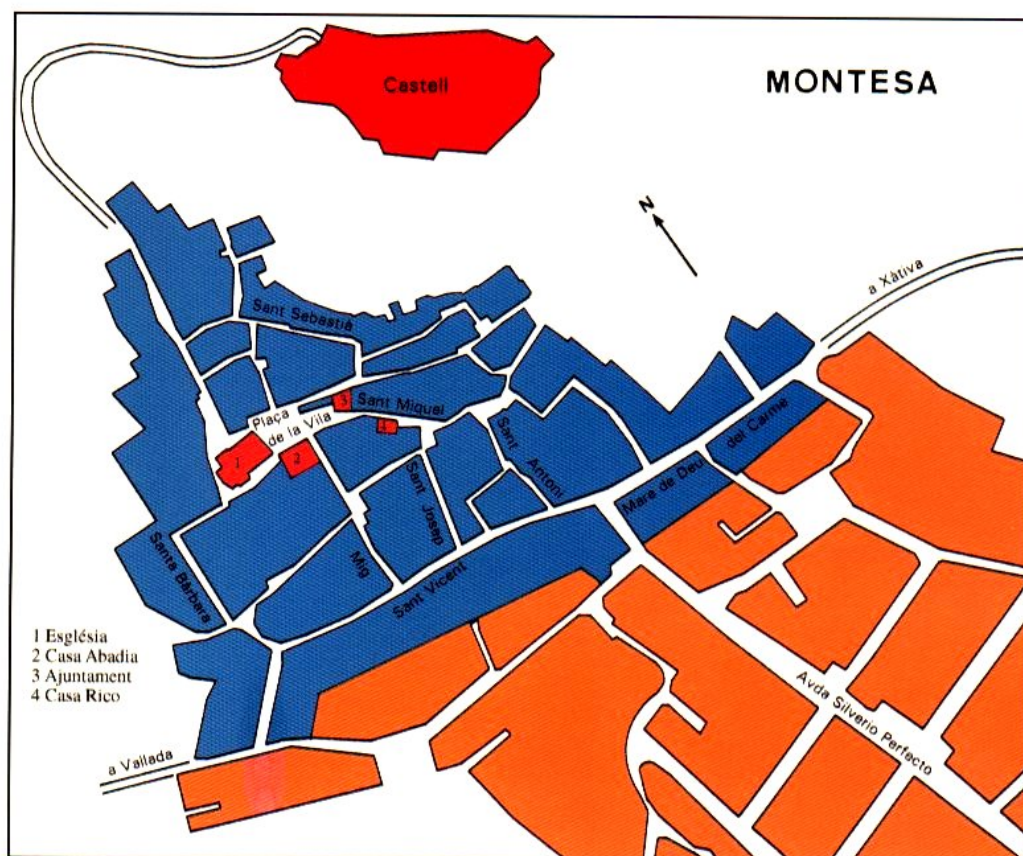

La vall de Montesa

Montesa

El poble que dona nom a la subcomarca de la Vall de Montesa és precisament el més menut de tots, encara que el seu topònim siga el més popular a causa del seu castell, enderrocat pels terratrèmols a mitjan segle XVIII i fins aleshores cap de l'Orde Militar de Montesa, fundada per Jaume II l'any 1319 i amb uns dominis molt extensos arreu de l'antic Regne de València. Amb una mica menys de 1.300 habitants i un terme de 47'7 km², Montesa fronteraja al nord amb Enguera, de la qual la separa la serra Plana; a l'est amb l'Alcúdia i Canals; al sud amb Aiello de Malferit amb la serra Grossa de frontera natural; i a l'oest amb Vallada, municipi que en altres temps estava inclòs dins del senyoriu de Montesa. La vall del riu Canyoles o Montesa és ací molt ample, doncs entre la serra Plana i la Grossa hi ha entre tres i quatre quilòmetres. El riu va gairebé enganxat a l'abrupta obaga de la serra Grossa, de manera que la major part de les terres de conreu es troben en la llarga i ampla costera que puja de la seua riba esquerra a la solana de la serra

Plànol
de la vila
de Montesa.

Plana, als peus de la qual hi ha alguns tossals separats, un dels quals fou aprofitat pels musulmans per a construir-hi un fort castell, al redós del qual prosperaria després la població. La serra Plana a penes ultrapassa els 600 metres d'alçada als cims de la Plana (618 m) i dels Tres Mollons (625 m), anomenat d'aquesta manera en ser-hi el molló trifini dels termes de Montesa, Vallada i Enguera. Tot un seguit de curts i pregons barrancs (Malagon, la Dama, Socarrà, etc.) baixen dels vessants descarnats i nets de vegetació fins al Cànyoles. No queda res de les antigues pinedes ni del carrascar que hi havia a la part nord-est, doncs tots foren talats per a fer-ne llenya i carbó, dedicant-se després aquelles terres a la pastura de cabres, activitat que destorbava qualsevol possible regeneració del bosc.

El centre de la vall es troba recobert per sediments terciaris d'argiles i calcàries blanques, el fèrtil tap (albarizas), i per algunes taques reblertes de materials quaternaris a les zones més baixes i properes al riu. Al sud d'aquest, de terreny pla només n'hi ha a la partida de Carbonell, començant després la serra Grossa amb pronunciats pedregars i l'abrupte relleu, tot i que dalt de la serra es forma la petita plana de la Bassa Roja, on hi ha uns quants conreus (ametllers i oliveres) i una horta menuda. Les majors altures de la serra Grossa es troben a la carena que fa de frontera amb Aiello de Malferit: la Solana (694 m), la Ferradura (676 m) i el Tossal de Polsos (684 m). Els pinars que quedaven en aquesta serra han estat assolats pels incendis patits durant els darrers anys.

La base econòmica del terme de Montesa segueix essent eminentment agrària, i això la distingeix dels circumveïns, tots industrials. Raons de tipus social i, segons alguns, d'índole política (caciquisme), han obstaculitzat que la indústria arrelara a Montesa com ho havia fet a

l'Alcúdia, Canals i Vallada, que són els pobles veïns més propers i on ha d'anar a treballar el jovent que no vol seguir lligat als treballs del camp. L'única indústria local de Montesa és un taller de mantes on treballen tres o quatre persones, i dues petites fàbriques de mobles de vímet d'origen forà, que són *Monteva* (creada l'any 1987 amb 40 treballadors) situada a la vora de la carretera i l'empresari de la qual és de Moixent, i una altra de més menuda (14 treballadors) anomenada *Montesa Moble*, propietat d'un habitant de Vallada i localitzada arran del tancat magatzem de Salvador Barber (d'Aielo) que hi ha al costat de l'estació del ferrocarril. S'hi pot afegir el petit taller d'*Artesania La Bodega*, creat l'any 1988 i que dona feina a mitja dotzena de persones.

Els habitants de Montesa segueixen dedicant-se a l'agricultura i, comptades vegades, a la ramaderia, la superfície conreada puja a 1.600 ha, i fins fa molts pocs anys només hi havien 187 ha de regadiu amb aigua derivada del riu Cànyoles mitjançant un assut, amb una comunitat de regants les ordenances de la qual daten de l'any 1902. Durant els anys cinquanta van obrir-se uns quants pous amb l'ànim d'eixamplar el regadiu, però fou ja durant els anys setanta i vuitanta quan va produir-se l'esclat d'aquest procés, que ha permès d'eixamplar la superfície regada a gairebé un miler d'hectàrees, tot i que resten encara moltes parcel·les pendents d'ésser transformades. L'aigua es trau d'una fondària mitjana de 90 a 100 metres i de pous, n'hi ha tant de propietat privada i forana (*Pascual Hermanos, Ferri*), com col·lectiva i autòctona, organitzada en Societats Agràries de Transformació (SAT).

Els conreus han sofert una gran transformació. Fins a l'any 1950 els més estesos, a banda de la petita horta,

*Oliveres i tarongers
als encontorns del cementeri de Montesa.*

eren les oliveres (600 ha), la vinya (300 ha) i els garrofers (400 ha). Alhora que s'anaven fiant terres en regadiu anaren desapareixent les vinyes (ja no en queda cap) i els garrofers (només en sobreviuen 15 ha), mentre que l'olivera ha quedat reduïda a 360 ha i s'han plantat alguns camps d'ametllers a les zones marginals. Ara els nous conreus són els fruiters de pinyol (516 ha de presseguers, pruneres i albercoquers) i els cítrics (312 ha de tarongers i 233 de mandariners). Per raons d'altitud (entre els 150 i els 300 metres) i de topografia (la forma de la vall propicia les gelades amb inversió tèrmica) el conreu dels cítrics ratlla el límit de les àrees on és possible conrear-lo, fet que representa greus riscos. A les terres d'horta vegeten bé les hortalisses i segueixen plantant-se les fragues, conreu que durant els anys cinquanta tenia molta més acceptació que a hores d'ara. Del comerç de les maduixes, taronges i d'altres fruites se n'encarreguen els magatzems de la comarca (Canals, Xàtiva) i de la mateixa Montesa, mitjançant la *Cooperativa del Camp* i diversos particulars com *Cerdà García* i *Carreres Sanchis*.

L'origen del poble és segurament anterior a l'època islàmica, com pot deduir-se del seu topònim d'arrel llatina. En les muralles del castell poden veure's tot un seguit de carreus que degueren pertànyer a edificis romans i que els musulmans van reaprofitar per a la nova fortificació. El castell de Montesa figura en alguns documents àrabs del període califal com *Mantisa*, i després de la rendició de Xàtiva a les tropes de Jaume I l'any

1244, fou lliurat com una compensació a l'alcaid d'aquesta ciutat, però després de les revoltes protagonitzades per *Al Azraq*, el rei En Pere el Gran va prendre el castell per l'assalt l'abril del 1277 i va bandejar definitivament els musulmans. L'any 1319 fou elegit per Jaume II com a seu de la recent creada Orde Militar de Nostra Senyora de Montesa i amb el pas del temps va acabar esdevenint la capital d'un petit estat dins del Regne de València, amb extenses propietats a tot arreu i grans riqueses. El castell-convent fou eixamplat i guarnit amb noves dependències, com el claustre, el palau del Mestre, l'església, etc. i va tenir una llarga història fins que fou enderrocat pels terratrèmols que s'iniciaren el 23 de març del 1748 i van repetir-se durant els anys següents. A les seues runes queda ben poca cosa, ja que durant dos segles ha servit com a pedrera de la qual s'extreïen carreus, columnes i tota mena de pedres per a edificar cases a Montesa i els pobles de la rodalia.

Després de l'expulsió dels musulmans, el poble que hi ha als peus del castell fou repoblat amb colons cristians, segons la Carta de Poblament concedida per Bernat de Bellvís l'any 1289. A mitjan segle XVI el formaven 149 cases, xifra que només havia crescut a 160 el 1646. Les pestes del segle XVII van causar una gran mortaldat i l'any 1713 el contingent de població s'havia reduït a 96 famílies. Felip V la convertí en la capital d'un corregiment o governació escindida de Xàtiva, fet que no va servir de gaire perquè la seu del governador continuava a Xàtiva. Després dels terratrèmols del 1748 i l'a-

*Vista de Vallada des del sud.
Vall de Montesa i serra de la Solana o de la Plana.*

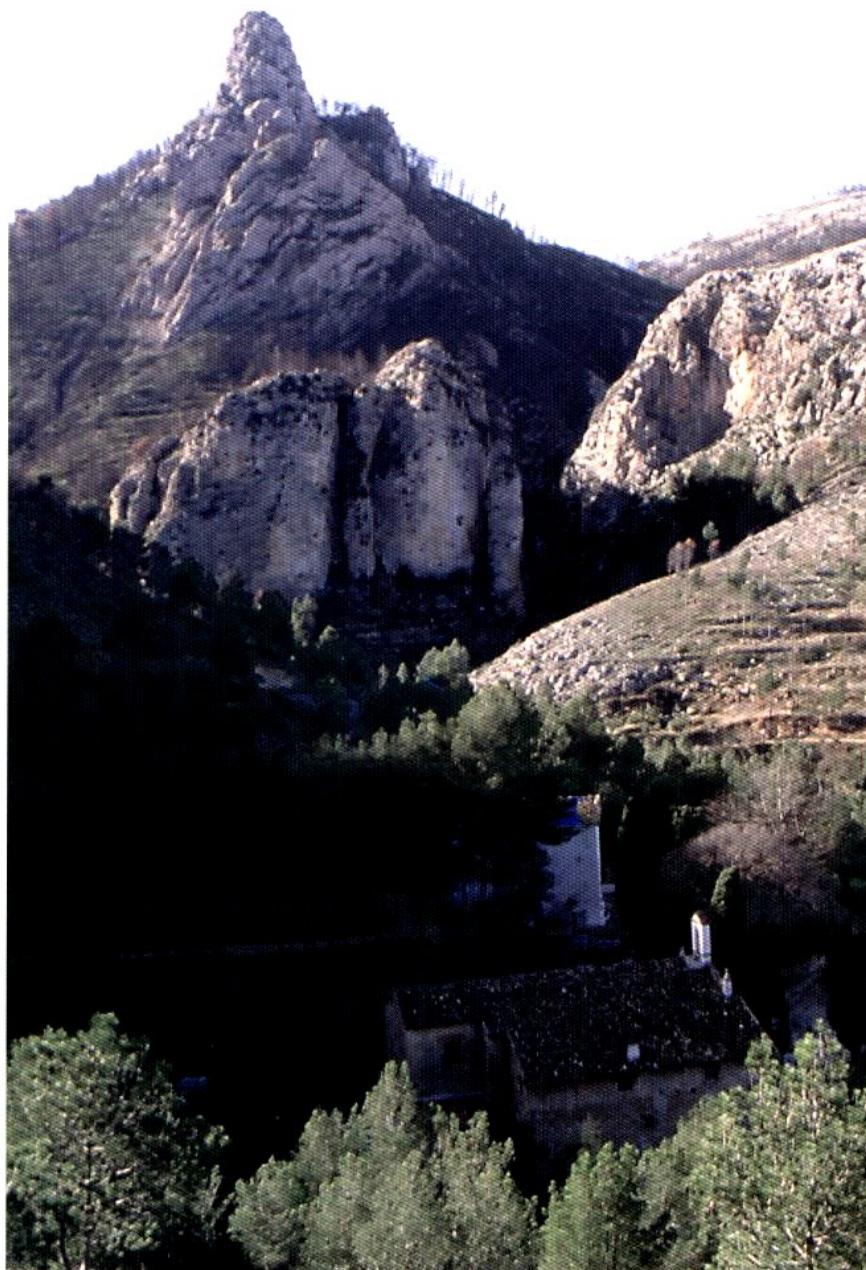
bandonament del castell, el poble anà a menys i l'any 1787 aplegava 808 habitants, molt pocs, com ja ressenyava Cabanilles l'any 1792, per a atendre i conrear l'extens terme de Montesa. Durant el XIX i a conseqüència de les grans plantacions d'oliveres i vinya, va aconseguir d'incrementar la seua població de manera notable, assolint els 1.216 hb el 1857 i un màxim de 1.425 l'any 1910. Amb la crisi de la fil·loxera inicià una regressió demogràfica (1.254 hb el 1930) i entrà una altra volta en un llarg període d'estancament que dura fins ara.

El poble es troba edificat sobre un fort pendent que puja cap a la muntanya del castell i al qual va estar unit mitjançant muralles. La configuració urbana conserva el traçat dels pobles antics adaptats a la topografia del terreny. Els carrers són molt estrets i esglaonats seguint les corbes de nivell. El més llarg i principal, amb una direcció est-oest, és el de Sant Vicent i Mare de Déu del Carme, antiga ronda per on entraven els camins de Xàtiva i de València i n'eixia el de Vallada, al portal del qual comença costera amunt el carrer de Santa Bàrbara, que porta fins a la plaça de la Vila prolongant-se després per la Pujada del Castell que mor a les seues portes. Paral·lels a Sant Vicent van esglaonant-se uns altres carrers: Sant Roc, Sant Miquel, Rosari i Sant Sebastià, tallats per uns altres molt costeruts que reben els noms de Sant Antoni, Sant Josep i carrer del Mig, que hui servei per a baixar amb cotxe des de la plaça Major o de la Vila, on hi ha els edificis més notables de Montesa: l'església, la Casa Abadia i l'ajuntament. La primera, sota

l'advocació de la Mare de Déu de l'Assumpció és una obra dels segles XVII i XVIII i consta d'una sola nau amb volta de canó i una façana barroca llavorada l'any 1702, encara que sense acabar. Destaca el campanar, recentment restaurat en la part inferior on s'aprecia que el seu origen és una torre de muralla anterior a l'església que després va construir-se arran. A l'interior de l'església hi ha diversos quadres de gran vàlua (segles XV i XVI) i una pica gòtica. La Casa Abadia, igualment restaurada i alliberada de calç, ofereix ara la seua magnífica façana de carreus i té darrere un hortet molt interessant. La Casa de la Vila, també de carreus, sembla una obra del segle XVI i té un petit atri porticat que dona a dues façanes: la de la plaça i la del començament del carrer de Sant Miquel, on hi ha altres edificis importants però no gaire ben conservats, com la casa dels Rico. Arreu del poble poden trobar-se cases construïdes amb carreus i ornaments llavorats, tot materials extrets de les runes del castell, ja que durant molt de temps van hi haure famílies que es guanyaven la vida traient pedres i fornint d'elements de construcció els habitants.

Montesa té també una part més moderna que s'ha desenvolupat seguint la baixada de l'Estació, anomenada oficialment avinguda de Silverio Perfecto Sanz, la qual va començar a formar-se ja durant el segle XIX com a via d'enllaç entre el poble i el Nou Camí Reial (l'actual N-430) i després amb la línia fèrria (1858). Aquesta llarga avinguda es troba, gairebé del tot, poblada d'edificis als dos costats i d'ella n'ixen diversos carrers a

*El Penyó de Vallada i,
als seus peus,
les ermites del Crist
i de Sant Sebastià.*

dreta i esquerra, on es localitzen les cases noves, els magatzems i els pocs tallers que hi ha.

Vallada

A uns set quilòmetres al sud-oest de Montesa, a l'altra vora del riu Cànyoles, es troba la vila de Vallada (3.000 hb), que durant molts d'anys va estar lligada a l'Orde Militat de Montesa com a part del senyoriu. El seu terme és de proporcions i perímetre molt semblant a l'anterior. Limita a l'est amb el de Montesa, al sud amb els d'Aielo de Malferit i Ontinyent, a l'oest amb el de Moixent i al nord amb el d'Enguera. A mesura que s'avança d'est a oest, la vall del Cànyoles va estretint-se entre la serra de la Plana, que marca la divisòria pel nord amb les terres d'Enguera i que ací assoleix altures al voltant dels sis-cents metres al puntal dels Tres Mollons (625 m), i la serra Grossa, que la separa de la Vall d'Albaida. La serra de la Plana és més coneguda a Vallada amb el nom de la Solana i no se n'aprofita una

altra cosa que les seues pobres pastures, on poden veure's alguns ramats de cabres i ovelles. No en queda res dels seus antics boscos (si els hi hagué), llevat d'unes quantes pinedes a la rambla de Boquella, el pas de la qual serveix de frontera amb el terme de Moixent, i que baixa de la serra esmentada, de la mateixa manera que ho fan tota una llarga sèrie de barrancs com els de Perereta, Montera i del Tollo. Als faldars de la Solana hi ha un rosari de vells corrals de ramat, gairebé tots abandonats, que donen fe de l'antic i intens aprofitament ramader.

En l'espai de transició cap a la vall del riu, coincidint amb les terres de conreu, hi ha unes quantes masies com les de la Raconada, el Tollo, la Solana, a les quals s'afegeixen una mica més avall, vora la carretera, els antics hostals del Garroferar (desaparegut a conseqüència de les obres de l'autovia) i de Boquella, que encara conserva la funció d'hostalatge. Ja a la mateixa ratlla del riu Cànyoles o molt properes es troben les cases de Requena (cap d'una gran finca ara en ruïnes), *el Pleito* i diversos molins (Mançanars, Riu, Nou). Al sud del riu

encara queden unes quantes partides planes (el Pla, l'Ample, l'Ombria) que envolten l'indret on es troba la capital municipal. Arran d'ella, en direcció sud, s'alça amb un relleu abrupte a conseqüència de les falles, la serra Grossa, amb formes espectaculars com la muntanya del Castell i, sobretot, el Penyó, una espècie de punyal de roca calcària ressaltat per l'erosió de les argiles triàsiques que l'envolten. Als seus peus naix una font salina que procedeix de l'interior de la serra, on hi ha un dels majors exemples de carst en algeps d'Europa. Dalt de tot de la serra Grossa, que assoleix els 900 metres al puntal de la Creu i els 727 al vèrtex geodèsic d'Egea, s'obrin unes quantes planes que també són un efecte dels processos càrstics, com el pla del Campillo, el Castelló i la Foia Redona. Hi ha en aquest lloc algunes cases (Marqués, Castelló, Garrido, Don Constantino, etc.) on abans hi vivien famílies que compaginaven l'agricultura i la ramaderia amb la pràctica del carboneig, tala de pins i recollida de llenya.